

Єршова Л.М., Орлов В.Ф., Закатнов Д.О.,
Інститут професійно-технічної освіти НАПН України

МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ПРОФЕСІЙНОЇ ОРІЄНТАЦІЇ ТА КОНСУЛЬТУВАННЯ З ПРОФЕСІЙНОЇ КАР'ЄРИ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ

Анотація. У статті окреслено основні передумови соціально-економічних кризових явищ сучасного українського суспільства та охарактеризовано роль професійної освіти у їх розв'язанні. Обґрунтовано актуальність створення в системі професійної освіти умов для формування в учнів і студентів усвідомленого кар'єрного вибору. Проаналізовано концептуальні підходи (державоцентриський та особистісно-орієнтований) до визначення професійної орієнтації молоді. Відповідно до вказаних проблем сформульовано провідні завдання професійної освіти, проаналізовано засоби професійної орієнтації особистості та вказано можливі шляхи реалізації консультування молоді з професійної кар'єри. Окреслено пріоритетні напрями кар'єрного консультування учнів і студентів закладів професійної освіти. Представлено основні етапи роботи Центрів із розвитку професійної кар'єри, визначено психолого-педагогічні вимоги до особистості їх консультантів. Розкрито основні види консультаційно-дослідницької діяльності (за ступенем і формами проникнення у процеси кар'єрного розвитку).

Ключові слова: професійна освіта, професійна кар'єра, кар'єрний вибір, кар'єрний розвиток, кар'єрне консультування, професійна орієнтація.

Вступ. В епоху становлення інформаційного суспільства, соціальної мобільності і поліваріантності векторів саморозвитку актуалізуються проблеми усвідомленого кар'єрного вибору, відповідно до індивідуально-особистісних пріоритетів ціннісно-світоглядної позиції, що окреслюють сенс буття людини та забезпечують рівновагу її самореалізації в мінливому світі. У зв'язку з цим в сучасних соціокультурних умовах особливо загострюється необхідність модернізації системи професійної орієнтації школярів та актуалізації проблем формування в учнів і студентів професійної школи відповідних кар'єрних орієнтацій і кар'єрної компетентності.

Упродовж останніх 25 років науковцями НАПН України було зроблено великий внесок у вирішення проблем професійної орієнтації учнівської молоді. Широко відомі праці В. Мадзігона, Н. Побірченко, В. Синявського, М. Тименка, Б. Федоришина й інших дослідників. У публікаціях Д. Закатнова, В. Лозовецької, О. Мельника, О. Моріна, М. Найдьонова, М. Піддячого, Н. Побірченко, В. Сидоренка, М. Тименка й інших учених розкрито методичні засади професійного самовизначення учнів середніх загальноосвітніх і професійних навчальних закладів. Теорія і практика професійної орієнтації пройшли складний шлях свого становлення. У

вітчизняній педагогіці до середини 70-х років професійну орієнтацію розглядали як систему державних заходів, спрямованих на формування в учнівської молоді психологічної готовності до вибору професій на основі потреб суспільства з урахуванням інтересів і схильностей особистості учня. У такому розумінні концептуальним (провідним) елементом слугувало державне управління процесом підготовки учня до вибору професії, що спрямовувалося на чітко означене коло професій і певні галузі виробництва. Проте проблеми формування особистості учня витіснялися на маргінес системи профорієнтаційних заходів.

Всупереч державоцентристському підходу, український дослідник Б. Федоришин обґрунтував нові концептуальні підходи до розгляду професійної орієнтації, що базувалися на баченні особистості не як об'єкта, а як суб'єкта професійного саморозвитку. Відтак, особистість у контексті професійної орієнтації постає як суб'єкт діяльності, а її головна мета полягає у підготовці учнів до професійного самовизначення. У зв'язку з цим засоби професійної орієнтації набувають характеру сприятливих умов, що стимулюють особистість до профорієнтаційної діяльності, а через неї – до самопізнання, рефлексії, саморозвитку тощо, із спрямуванням на оптимальне вирішення життєвих завдань [20]. За такого підходу професійна орієнтація трактується як науково обґрунтована система взаємопов'язаних економічних, соціальних, медичних, психологічних і педагогічних заходів, спрямованих на активізацію процесу професійного самовизначення й реалізації здатності особи до праці, виявлення її здібностей, інтересів, можливостей та інших чинників, що зумовлюють вибір професії або спонукають до зміни виду трудової діяльності [16, с. 15–16]. Саме особистісно-орієнтований підхід до професійної орієнтації учнівської молоді та її методичні засади означили перспективні вектори досліджень науковців Інституту професійно-технічної освіти НАПН України [4; 5; 11].

Проте на етапі переходу від індустріального до інформаційного суспільства в підготовці молоді до вибору сфери професійної діяльності та успішної самореалізації вже недостатньо тільки засобів професійної орієнтації. Актуальною соціально-педагогічною проблемою є формування в учнівської молоді кар'єрних орієнтацій, готовності до вибору й реалізації професійної кар'єри, здатності до працевлаштування й подальшого кар'єрного розвитку тощо.

Соціально-економічна й політична нестабільність українського суспільства зумовила зростання безробіття і зниження рівня життя населення. З-поміж причин економічної кризи науковці виокремлюють особливу складність ситуації вітчизняного ринку праці, нарікають на технологічну застарілість виробництва, переважання традиційних моделей, методів і технологій економічного розвитку держави [10]. Від характеристик кар'єрних орієнтацій молоді залежать успіхи соціально-економічного поступу держави. На наше переконання, в процесі формування професійних і кар'єрних орієнтацій провідне місце повинна займати система професійної освіти України. Однак активізації роботи з формування уявлень про

майбутню кар'єру та кар'єрні орієнтації учнівської молоді перешкоджає успадковане з радянського минулого негативне ставлення до поняття «кар'єра» і «кар'єризм».

Успішне подолання кризових явищ можливе, якщо в суспільстві сформується ціннісні пріоритети, узгоджені з новітніми європейськими стандартами. Ми усвідомлюємо, що подолання кризи на рівні суспільної свідомості — це набагато складніший і важливіший процес, ніж модернізація промислового виробництва. У зв'язку з цим особливу увагу зосереджуємо на зміні уявлень про професійний успіх і професійну кар'єру.

Аналіз результатів попередніх досліджень вітчизняних і зарубіжних авторів. Ще від початку минулого століття зарубіжні вчені розпочали дослідження феномену кар'єри. Її як процес саморозвитку людини на основі інтеграції ролей, оточень і подій визначав Н. Джисберг [22, с. 5–17]: С. Хансен розглядав кар'єру як послідовність локальних виборів взаємозалежних компонентів рольової інтеграції людини у сфері освіти, професійної діяльності, родини, дозвілля [23, с. 167–169]. За визначенням Д. Сьюпера, кар'єра є послідовністю занять і професійних ролей особи, які в сукупності виражають її загальну спрямованість на саморозвиток, ставлення до діяльності, насамперед, – професійної [24, с. 88–92].

Започатковані дослідження з теорії і практики кар'єрного розвитку майбутніх фахівців і в Україні. Зокрема, відомі праці В. Біскупа [1], Н. Величко [2], Т. Канівець [6], Л. Карамушки [7], М. Клименко [8], Л. Кузьмінської [9], Н. Підбуцької [14], А. Поплавської [15], О. Слюсаренка [17], М. Сурякової [18], Е. Татарінова [19], Н. Шевченко [21] та ін. Науковці Інституту професійно-технічної освіти НАПН України послідовно досліджують проблеми: формування готовності учнівської молоді до вибору й реалізації професійної кар'єри (С. Алексеєва, Д. Закатнов, Л. Єршова.), питання психологічного забезпечення кар'єрного консультування учнів ПТНЗ (І. Гриценко, Л. Злочевська, Л. Кузьмінська), створення умов для формування кар'єрних орієнтацій (Н. Величко, В. Орлов), розвиток кар'єрної компетентності учнів ПТНЗ (С. Алексеєва, Д. Закатнов, В. Лозовецька, В. Орлов та ін.).

Мета статті полягає в акцентуванні уваги представників науково-освітнього простору, зокрема суб'єктів професійної освіти, на теоретичному та практичному значенні консультування для професійної кар'єри в системі сучасної професійної школи, а також поширенні результатів наукових досліджень з означеної проблеми.

Виклад основного матеріалу. Результати наших досліджень свідчать, що освіта в темпах свого розвитку відстає від соціально-економічного поступу суспільства; випускники освітніх установ мають несформовані навички адаптування до динамічного професійного середовища; значна кількість учнів неспроможні виокремити істотних взаємозалежностей між знаннями та вміннями, набутими в ПТНЗ і потрібними для виконання професійних дій на конкретній посаді; у більшості учнів ПТНЗ не сформовані навички прийняття рішень стосовно професійного майбутнього,

об'єктивних ставлень до світу праці та ін. [3, с. 120-121]. Сучасна організація освітнього процесу і зміст навчально-виховних заходів у системі професійно-технічної освіти, як констатує

В. Любарець, не забезпечують формування в учнів необхідного рівня компетентностей для їхньої конкурентоспроможності й належного розуміння процесу становлення та розвитку професійної кар'єри [12]. Процес планування професійної кар'єри потребує не тільки системного розгляду, а й ґрунтовних підходів до науково-методичного забезпечення консультування особистості в сучасних умовах. Можливості розв'язання вказаної проблеми вбачаємо в розробці науково обґрунтованих, практико-орієнтованих матеріалів, що будуть упроваджуватися в рамках функціонування створених освітньо-консультативних осередків, а саме: Центрив консультування з професійної кар'єри учнів ПТНЗ, коледжів і технікумів.

Психолого-педагогічним засобом забезпечення кар'єрного розвитку особистості визначаємо консультування для професійної кар'єри. Термін «консультування з професійної кар'єри» введено до вітчизняного педагогічного дискурсу на початку ХХІ століття, що пояснює наявність різних формулювань: «консультування з питань кар'єри», «консультування для кар'єри», «кар'єрне консультування» тощо.

Кар'єрні консультації ми розглядаємо як форму спілкування з майбутніми фахівцями, учнями професійно-технічних навчальних закладів, студентами коледжів, технікумів, вищих начальних закладів, що надається з метою пояснення ситуацій із формування кар'єрної компетентності, розвитку кар'єри і рішення пов'язаних із цим проблем. Консультування з професійної кар'єри спрямоване на подолання внутрішньо-особистісних конфліктів професійного самовизначення та професійного розвитку особистості.

Такі форми спілкування можуть реалізовуватися шляхом розроблення альтернативних сценаріїв професійного життя, сприяння зростанню професійної активності, створення оптимістичної професійної перспективи, посилення «авторства» професійного життя, визначення нових смислів професійної діяльності, узгодження амбівалентних установок і стосунків, спонукання до безперервного підвищення кваліфікації, коригування рівня намагань особистості, самозбереження її професійної цілісності, передбачення можливих ризиків, зумовлених змушеним її звільненням або зміною професії, попередженням можливих деформацій, криз професійного розвитку тощо. Кар'єрне консультування учнів і студентів закладів професійної освіти передбачає: визначення цілей майбутньої професійної діяльності, яких вони прагнуть досягти впродовж життя, та шляхів їх реалізації; інформування щодо стратегій пошуку роботи, питань складання індивідуального плану професійного розвитку і кар'єрного зростання; розроблення конкретних освітньо-професійних траєкторій, згідно з якими можна успішно реалізувати кар'єрні плани; організацію допомоги майбутнім фахівцям у формуванні вмінь складати резюме (профіль компетенцій) та проходити співбесіду з роботодавцями; виявлення професійно значущих здібностей, інтересів та нахилів; діагностування сформованості професійних і

особистісних якостей; сприяння розвитку здатності до самопізнання, рефлексії, формування адекватної самооцінки тощо.

У методичному аспекті консультування є важливим засобом оцінки ситуацій, незалежних суджень, що уможливорює виокремлення та осмислення як цілих проблем, так і окремих ситуацій у різних умовах, зокрема, якщо учень не спроможний виявити її з внутрішніх позицій. Консультації з кар'єри спираються не тільки на досвід і знання, а й на проведення конкретних і спеціалізованих досліджень. Така науково-дослідницька діяльність буває здебільшого ефективною, оскільки, по-перше, передбачає задіявання й активізацію багатого, узагальненого і перевіреного життєвого досвіду консультантів; по-друге, здійснюється фахівцями з певних галузей знань та відповідним практичним досвідом; по-третє, організовується за розробленими й схваленими програмами, що вносить у цю роботу необхідну організаційну чіткість і відповідальність.

Позитивним явищем є створення Центрів з кар'єрного консультування у вищих навчальних закладах України та регіональних консультативних центрів, що спеціалізуються на певних видах консультаційної діяльності, які поступово оволодівають відповідними методиками, набуваючи авторитету в системі професійної освіти. На їх базі на договірній основі можуть проводитися дослідження і розроблятися комплекси рекомендацій. У цьому істотну допомогу надають науковці НАПН України. На думку Н. Величко, шлях до вирішення такої проблеми полягає в розробці науково обґрунтованих, практико-орієнтованих матеріалів, які будуть впроваджуватися на базі створених освітньо-консультативних осередків, а саме Центрів консультування з професійної кар'єри учнів ПТНЗ [2]. У рамках функціонування консультаційних центрів із розвитку кар'єри у співробітництві з ПТНЗ можуть формуватися експериментальні групи з урахуванням характеру досліджуваних проблем, проблематики досліджень, обсягу робіт. Дуже часто консультанти виконують функції експертів чи арбітрів, хоча основним їхнім завданням є розробка варіантів удосконалення системи підготовки учнів до працевлаштування, співпраці з роботодавцями, розвитку кар'єрної компетентності учнів і викладачів сучасної професійної школи.

І в цій важливій справі можуть бути задіяні різні види консультаційно-дослідницької діяльності: зовнішнє і внутрішнє консультування, різні його види за ступенем і формами проникання в процеси кар'єрного розвитку. Ефективними мають бути дослідження з активним заглибленням у процеси формування кар'єрної компетентності: проведення експериментів, соціометричних обстежень, соціологічних опитувань, тестувань тощо. Такі дослідження матимуть істотні результати, якщо проектуватимуться на засадах конструктивного співробітництва науковців Інституту професійно-технічної освіти НАПН України, працівників консультаційного центру, педагогічних працівників, керівників ПТНЗ, роботодавців.

Висновки. Актуалізація проблем усвідомленого кар'єрного вибору в епоху становлення інформаційного суспільства визначається низкою

чинників, а саме: зростанням соціальної мобільності і поліваріантності векторів саморозвитку особистості; відставанням освіти за темпами її розвитку від соціально-економічного розвитку суспільства; недостатньою сформованістю у молоді навичок адаптування в динамічному професійному середовищі; нездатністю більшості учнів виокремити взаємозалежності між системою отриманих у ПТНЗ знань і своїми безпосередніми функціональними обов'язками на конкретному робочому місці; відсутністю у випускників ПТНЗ якісно сформованих навичок прийняття рішень щодо професійного майбутнього, об'єктивного ставлення до світу праці тощо.

Успішне подолання соціально-економічних кризових явищ потребує становлення в суспільстві ціннісних пріоритетів, узгоджених із новітніми європейськими стандартами, подолання кризи на рівні суспільної свідомості; формування в майбутніх фахівців кар'єрних орієнтацій в царині матеріального виробництва і духовного збагачення, вагомих світоглядно-ціннісних орієнтирів пересічних громадян і суспільства загалом; розвитку підприємницької і кар'єрної компетентностей та забезпечення умов для утворення суспільства з високим рівнем готовності до успіху.

Активізація заходів щодо формування кар'єрних орієнтацій і розвитку кар'єрної компетентності сприяє зростанню рівня готовності учнів до життя та активної трудової діяльності. Науково-методичне забезпечення організації якісного консультування учнів і студентів із планування й розвитку професійної кар'єри, створення освітнього середовища, здатного задовольнити особистісні й суспільні потреби у формуванні в майбутніх фахівців кар'єрної компетентності є першочерговим завданням центрів кар'єрного консультування.

Засобами реалізації консультування молоді з професійної кар'єри, на нашу думку, є: розроблення альтернативних сценаріїв професійного життя, сприяння зростанню професійної активності, створення оптимістичної професійної перспективи, посилення «авторства» професійного життя, визначення нових смислів професійної діяльності, узгодження амбівалентних установок і стосунків, спонування до безперервного підвищення кваліфікації, коригування рівня намагань особистості, самозбереження її професійної цілісності, передбачення можливих ризиків, зумовлених змушенням її звільненням або зміною професії, попередженням можливих деформацій, криз професійного розвитку тощо.

Список використаних джерел

1. Біскуп В.С. Консультування з питань кар'єри та його складові / В.С. Біскуп. — [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://intkonf.org/biskup-vs-konsultuvannya-z-pitankareri-ta-yogo-skladovi/>.

2. Величко Н. Соціально-педагогічні передумови створення центрів консультування з професійної кар'єри учнів ПТНЗ / Н. Величко // Науково-методичне забезпечення професійної освіти і навчання: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Київ, 7, 19 квітня 2016 р.), Т. II. / Інститут професійно-технічної освіти НАПН України / за заг. ред. В.О. Радкевич. — К. : ІПТО НАПН України, 2016. — 149 с.

3. Закатнов Д.О. Конструювання професійної перспективи учнівською молоддю / Д.О. Закатнов // Актуальні проблеми професійної орієнтації та професійного навчання населення у контексті подолання кризи ринку праці: матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції (1 грудня 2015 р., м. Київ) / уклад. : Л.М. Капченко та ін. – К. : ППК ДСЗУ, 2015. – С. 118–123.
4. Закатнов Д.О. Концепція професійної орієнтації молоді на робітничі професії (проект) / Д.О. Закатнов // Професійно-технічна освіта. – 2011. – № 1. – С. 39–42.
5. Закатнов Д.О. Технології підготовки учнівської молоді до професійного самовизначення: монографія. / Д.О. Закатнов. – К. : Педагогічна думка, 2012. – 160 с.
6. Канівець Т.М. Чинники та умови формування психологічної готовності студентів вищих на-вчальних закладів до здійснення майбутньої професійної кар'єри /Т.М. Канівець // Актуальні проблеми психології: Організаційна психологія. Економічна психологія. Соціальна психологія: зб. наук. праць / за ред. С.Д. Максименка, Л.М. Карамушки. – К.: Вид-во А.С.К., Науковий світ, 2012. – Т. 1. – Вип. 33. – С. 48–52.
7. Карамушка Т.В. Аналіз основних підходів до сутності феномену кар'єра в контексті конкурентоздатності особистості / Т.В. Карамушка // Психологічні умови розвитку конкурентоздатної організації : тези VI наук.- практич. конф. з організаційної та економічної психології (25–27 червня 2009 р., м. Керч). – К. : Інтерлінк, 2009. – С. 133–135.
8. Клименко М.М. Кар'єрна компетентність інженера-механіка як наукова категорія / М.М. Клименко // Вісник Глухів. нац. пед. ун-ту імені Олександра Довженка. Серія : Педагогічні науки. – Глухів : РВВ Глухівського НПУ ім. О. Довженка, 2015. – Вип. 28. – С. 79–86.
9. Кузьмінська Л. Психологічне забезпечення кар'єрного консультування учнів професійно-технічних навчальних закладів: сутність, завдання, підходи [Електронний ресурс] / Л. Кузьмінська. – Режим доступу: <http://lib.iitta.gov.ua/705261/1/kuzminska.pdf>
10. Лановий В. Анатомія кризи української економіки [Електронний ресурс] / В. Лановий // Економічна правда. – 4 вересня 2015 р. — Режим доступу: <http://www.epravda.com.ua/publications/2015/06/16/546489>
11. Лозовецька В.Т. Професійна орієнтація молоді в умовах сучасного ринку праці: монографія / В.Т. Лозовецька. – Київ : ІПТО НАПН України, 2012. – 162 с.
12. Любарець В.В. Формування готовності учнів ПТНЗ до професійного самовизначення / В.В. Любарець. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lib.iitta.gov.ua/.../Любарець%20В.В.%20Форм>
13. Підготовка учнів ПТНЗ до планування й реалізації професійної кар'єри: теорія і практика : монографія / [Алексеева С.В., Закатнов Д.О., Орлов В.Ф. та ін.]; за наук. ред. Д.О. Закатнова. – К.: ТОВ «НВП Поліграфсервіс», 2014. – 196 с.
14. Подбужкая Н.В. Роль самодетерминации и рефлексивности в карьерных ориентациях будущих инженеров/ Н.В. Подбужкая. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://fan5.ru/fan5-docx/doc-193308.php>
15. Поплавська А.П. Проблема здійснення професійної кар'єри: аналіз зарубіжного та вітчизняного підходів / А.П. Поплавська // Проблеми загальної та педагогічної психології К.: Ін-т психології ім. Г.С. Костюка АПН України, 2005. –Том. VII. – Вип. 1. – С. 250–260.
16. Про затвердження Концепції державної системи професійної орієнтації населення : постанова Каб. Міністрів України від 17 верес. 2008 р. № 842 // Уряд. кур'єр. – 2008. – 1 жовт. (№ 182). — С. 15–16.
17. Слюсаренко О.М. Структура та компонентний склад, показники і критерії оцінювання професійної компетентності державного службовця як основи його кар'єрного розвитку / О.М. Слюсаренко // Вісник НАДУ. – 2006. – № 2. – С. 123–132.
18. Сурякова М.В. Уявлення про професійну кар'єру майбутніх інженерів-металургів М.В. Сурякова // Metal Journal. Политехнический журнал. – [Електронний

ресурс]. – Режим доступу: 31/10/2013 // <http://www.metaljournal.com.ua/professional-career-of-metallurgic-engineer/> (Дніпропетровськ).

19. Татарінов Є.В. Тренінг розвитку кар'єрних домагань офіцерів / Є. В. Татарінов. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [file:///C:/Users/Downloads/Vpo_2011_3_84%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/Downloads/Vpo_2011_3_84%20(1).pdf)

20. Федоришин Б.О. Психолого-педагогічні основи професійної орієнтації : дис. ... доктора пед. наук : 13.00.04 / Федоришин Б.О. – К., 1996. – 380 с.

21. Шевченко Н.Ф. Практикум з розвитку професійної кар'єри майбутнього фахівця (початок) / Н.Ф. Шевченко, М.В. Сурякова // Практична психологія та соціальна робота. – 2010. – № 6 (135). – С. 49–62.

22. Gysbers N.C. Implementing a Whole School Approach to Guidance Through a Comprehensive Guidance System / N. C. Gysbers // Asian Journal of Counselling. – 2000. – № 7. – P. 5–17.

23. Hansen S. Integrative Life Planning: A Holistic Approach / S. Hansen // Journal of Employment Counseling. – 2011. – Vol. 48, № 4. – P. 167–169.

24. Super D.E. Vocational Adjustment: Implementing a Selfconcept / D.E. Super // The Vocational Guidance Journal. – 1951. – Vol. 30, Issue 2. – P. 88–92.

Yershova L., Orlov V., Zakatnov D. Methodological background of professional orientation and career guidance of vet students

Abstract. The article identifies the main principles of social and economic crisis phenomena in modern Ukrainian society and defines the role of vocational education in the process of solving above said problems. Timeliness of the creation in the vocational education system the conditions of pupil's and student's career conscious choice forming was justified in the article. Were analyzed conceptual approaches (state-centered and personally oriented) to the definition of youth professional orientation. In accordance with the mentioned problems the main tasks of vocational education were formulated, also the means of professional orientation of the personality were describe, and the possible ways of advising youth on professional career are outlined. The priority tasks of career counseling of students and students of vocational education institutions are outlined. The main stages of work of the Vocational Education Development Center were presented, the psychological and pedagogical requirements for the personality of their consultants are formulated. Different kinds of consulting and research activities (on the degree and forms of intervention in career development processes) have been identified and analyzed.

Keywords: vocational education, professional career, career choice, career development, career counseling, professional orientation.